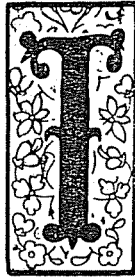

İktisat

Dr. Salih TUĞ
(İslâm Araştırmaları
Enstitüsü, Edebiyat
Fak. İstanbul)

İSLÂMDA VERGİ HUKUKUNUN TEKEVVÜNÜ

arîhin kaydedebildiği insan cemiyetlerinde bugünkü modern mânada ve vasıfta olmasa bile vergi müessesesine, diğer bir deyişle vergi vakasına rastlanmaktadır. Çeşitli isimler ve şekiller altında Babil'lilerde, Pers'lerde, Arap yarımadasında, Mısır'da, Yunanistan'da, Roma ve Bizansta, Çinde bu müessesenin izlerine tesadüf edilmektedir.

Vergi, âmme menfaatinin ve işlerinin mevzuubahs olduğu hususlarda fertlere yüklenen mükellefiyet şeklinde tarif edildiğine göre, tarihte umumiyetle üç görünüşte mütalâa edilir:

- 1 — Hizmet - emek yoluyla tediye olunan vergiler,
- 2 — Aynı tediye yapıldığı vergiler,
- 3 — Nakdi tediye yapıldığı vergiler.

Birincide bir kişinin yapamayacağı işler için cemiyet fertleri bir araya gelir, emeklerini birleştirir ve cemiyet için lüzumlu ve zaruri olan işleri başarırlar. Meselâ, su setleri ve kanalları gibi..

İkinci görünüşte vergi, cemiyet otoritelerine aynı olarak toplanmakta ve umuma ait işler bunlarla görülmektedir.

Üçüncü görünüşte ise vergiler, nakden tediye edilmekte, fert nakdi bir mükellefiyet altına girmektedir.

Tarihte bu vergilerin ortaya çıkışındaki sırayı net ve kat'i hudutlarla birbirinden ayıramayız. Ancak şunu söyleyebiliriz ki, cemiyetin iktisadi seviyesi ve mâli tekâmülü bu üç tip vergiden birinin tahakkuk etmesinde âmil olmaktadır. Şu kadarı var ki, bu üç tip vergi, ehemmiyet bakımından değişik nisbetlerde de olsa bir cemiyette hepsi ekseriya bir arada mevcut bulunmaktadır.

Daha ileriki devirlere ait bazı cemiyetlerde de vergi, meselâ Atina ve Roma devletlerinde olduğu gibi, bazı sınıflar arasında mevcut belirli fanklardan birini teşkil ederdi. Derebeyleri ve asiller, efendiler vergiden muat, imtiyazlı sınıfı teşkil ederlerdi.

İslâm vergi hukuku ve sistemi ise kendine has bir karakter arz etmektedir. Bu hukuku, mükelleflerin durumlarını göz önüne alarak iki ayrı grup altında toplayacağız:

- A. Müslümanlardan alınan vergiler,

B. Gayri Müslimlerden tahsil edilen vergiler.

A. İlk mükellef grubunu teşkil eden Müslümanardan alınan vergiler tarihi yönden tetkik edilirse iki safhadan geçerek hakiki son merhalesine ulaşmış bulunmaktadır:

1. MEKKE SAFHASI:

Birinci safha İslâm dininin ilk defa intişara başlamış bulunduğu Mekke safhasıdır ki, daha sonraları yani Hicretten itibaren Medinede, henüz İslâm yevletin kurulmadığı ve hattâ İslâm devleti diye bir şeyin henüz mevzu bahis olmadığı, sadece bir Peygambere bağlı, mutî dinine teslim olmuş, devlet teşkilâtı ve devlet mahiyetinden mahrum bir camianın mevzu bahis olduğu bir devredir. Bu vasıftaki mezkûr camia az evvel esaslarını belirttiğimiz Mekke şehir - devleti içinde tamamen kendi inandığı kaidelere tâbi oluyor ve ekseriya da kendilerinin ile çalıştığı takdirde Mekke devletinin kanunlarıyla kendini bağlı adedemiyordu. Tâbi oldukları kanunlar ve hukukî manzume tamamen, 1) nazil olan âyetler ve 2) Peygamberin sözleri, hareketleri ve takririnden ibaretti.

İşte hukuk tarihi yönünden Mekke'de nazil olan âyetler ve Peygamberin tatbikatını, sözlerini tetkik ettiğimizde, İslâm hukukunu ve dolayısıyla vergi hukukunun da kaynağını teşkil eden bu hukukî manzumelerde, İslâmın doğuşu bakımından daha henüz erken bir çağ olan bu devrede bile vergi hukukuna, vergi meselelerine dair bazı izler bulabilmekteyiz. Hicretten sonra Medinede İslâm devletinin Müslüman tebaadan tahsil ettiği zekât, nafaka, sadaka, hak, ve yine zekât isimleri altında Mekke'de tanınmaktaydı. Ancak daha sonraki safhada zühur eden, devlet otoritesinden, müeyyideden ve vergi teşkilâtından mahrum bulunan bu sırada ilk haliyle, bu verginin mahiyeti, dini, sırf Allahın âyet olarak vaz'ettiği bir yardım, bir fedakârlık, bir hediye ve fakirlere elde edilen mahsulden verilen bir mali mükellefiyet şeklindedir.

2. MEDİNE SAFHASI

Mükellef grubu olarak Müslümanlardan tahsil olunan vergilerin tarihi yönden tetkiki ikinci olarak Hicretten sonraya ait Medine safhasında bahis konusu olmaktadır. Hicretin ilk yılında Hz. Peygamberi hummalı bir şekilde Medineyi yani tamamen müferrit kabileler sistemine istinat eden bu insan topluluğunu teşkilâtlandırmaya çalışırken görüyoruz. Neticede de Mekke şehir - devletinin karşısına rakip bir şehir - devleti Medine cité - état'ını ikame etmeye muvaffak olmuştur. Bu şehirde meskûn sair din gruplarını da içine alan, onlara kurulmakta olan devlet içinde haklar tanyan, vebeler yükleyen bir anayasa'yı, yazılı bir hukukî vesikayı diğer din grupları mümessilleriyle de müzakereler neticesi meydana getirmiş ve bunu yazılı bir tarzda tesbit etmişti. Muhtelif müsteşrikler tarafından da nesredilen ve hukukî mahiyeti hayli münakaşa edilen bu yasanın yirmi meş ve müteakip maddelerine göre Yahudilerin ve Müslümanların tamamen kendi kendilerine tâbi kalmaları derpis edilmekte ve ilâve olarak bunların Müslümanlarla birlikte tek bir insan topluluğu, tek bir ümmet teşkil ettiği beyan olunmaktadır. Şa-

hus unsurunun birliği yanında bu insanlar hukukî yönden nihai merci Peygamber olmak üzere birbirinden ayrılmakta ve din grupları kendi hukukî sistemlerine tâbi olarak bırakılmaktadırlar.

Bu böyle olunca Müslümanların tâbi oldukları vergi hukuku ve sistemi de diğerlerinden farklı olmaktadır. İşte artık Medine'de gerekli unsurlarıyla devlet haline inkılâp eden Müslüman Camiasının tâbi bulunduğu vergi sistemi, ne şekil almış, müeyyide hangi şekle inkılâp etmiş ve teşkilât ne şekilde (anzim edilmişti)? Sadece Müslümanların mükellefi bulunduğu ve Medine'de meydana çıkan, daha doğrusu büsbütün tebellür eden vergi sistemi (z e k â t) sistemidir. Vaktimizin müsaade ettiği nisbette bu sistemi Medinede nâzil olan âyetlerde tamamlayıcı mahiyette Peygamberin tatbikatında kısaca tetkik etmeye çalışacağız.

Bir kerre şunu söylemeliyiz ki, zekât vergisi Medine'ye hicretten itibaren derhal devlet vergisi haline inkılâp etmiş, merkezi otorite tarafından hususi memurlar tarafından toplanmıştır diyemeyiz. Peygamber, Medine'de devlet başkanı olarak irad ettiği ilk hutbelerinde, Mekke'dekinden farklı olarak Müslümanları, bundan böyle mallarını "Allah yolu"nda harcamaya dâvet ediyordu. Buna göre Müslümanlar Mekke'de olduğu gibi sadece fakirlere harcamakla bu malları gûnahtan ve sair haklardan temizlemiş olmayacaklar aynı zamanda Kur'an'da gösterilen gayelerin tahakkukunda yani içtimai ve devlete müteallik gayelerin gerçekleşmesi için de yani "fi sebîlillâh", bir kısım mallarını sarfedeceklerdi. Yine bu Medine safhasında nâzil olmuş muhtelif âyetlerde zekât müessesesi, namaz kılmaya dair emirlerle bir arada ve yanyana zikredilmektedir. Kırktan fazla âyette zekâtın verilmesine dair sarîh emirler bulunmakta ve bunun yirmi yedisinde gayet mânidar bir şekilde namazla beraber zekât yanyana getirilmiş bulunmaktadır. Bu suretle zekât dinin beş rûknünden biri haline gelmiş oluyor, her nerede bulunursa bulunsun zekâtı ödemeyi en belirli bir dini vecibe, ibadet telâkki ediyordu. Neticede devlet, ister tahsildar göndersin ve ister göndermesin fert bu vecibeyi ken diliginden ifa ediyordu. Ferdin devlet masraflarına iştirâki bu yoldandı; yani vergi ödemeyi Allahın emirlerinden olan bir ibadet telâkki etmekteydi. Medine'de ortaya çıkan ikinci inkışaf da bu mahiyette Müslümanların iştirâklarının bizzat Peygamber tarafından toplanmasıdır (K. 9/103). Yani Kur'an'ın mükellef olarak gösterdiği Müslümanlar, sarf yerlerine zekâtı bizzat sarfetmeyip doğrudan Peygambere getiriyorlardı. İşte bu sıradadır ki, zekât yoluyla Müslümanlardan toplanan bu nakit ve emvalin Peygamberin 1) şahsına, 2) ailesine, 3) Benî Muttalip sülâlesine, 4) nihayet sülâlesinin mensup bulunduğu Hâşîmi hanedanı mensuplarına sarfedilemeyeceği, onların bundan istifade edemeyeceği kaidesi vaz'edildi. Bununla her türlü sui tefahhümler önleniyor ve devlet mülkünün şahsiliği veya bir sülâleye aitliği nazariyesi ve tatbikatı ortadan kaldırılıyor, bunun yerine tafsilâtına burada girişmeyeceğimiz "beyt-ül-mâl" veya âmme emvali, âmme mülkü anlayışı ikame ediliyordu.

Medinede zekâtın tekâmülünde üçüncü safha artık bunun bütün vecibeleriyle bir devlet vergisi halinde ortaya çıktığıdır. Bu tekâmül elimizdeki tarihi vesikalara göre Hicretin sekizinci yıllarına isabet etmektedir. Sekizinci yıldan evveline dair elimizde kat'i deliller yoksa da zekâtın sekizinci yıldan itibaren devlet vergisi olarak merkezi otorite tarafından vaz'edildiği ve merkezi idare tarafından toplandığı ve müeyyideye bağlandığı hususunda bol miktarda delillere sahibiz. Bu safhada hudutları bahsettığımız anayasada gösterilen Medine şehir - devleti hudutlarını oğktan aşmış, hemen hemen Arab Yarımadasını kaplamak istidadındaydı. Yine bu sırada Mekke şehir - devleti fethedilmiş ve yeni İslâm devleti karşısında tamamen bertaraf edilmişti. Artık eskiden olduğu gibi ne mükellefler bizzat zekâtı, bu sarf yerlerine tahsis ediyorlar ve ne de bizzat Peygambere getiriyorlardı. Bilâkis merkezden tayin edilen ve hususi talimatlarla Yarımada'nın herbir tarafına gönderilen ve "âmil" ismi verilen memurlar vasıtasıyla tahakkuk ve tahsil olunuyor, bu memurlar vasıtasıyla merkeze gönderiliyordu. Bu memurların usulüne ve neshetine göre tahakkuk ettirdikleri vergiyi mükellefin ödememesi halinde, âyetlerde telkin edilen uhrevî müeyyideden de ayrı olarak dünyevî müeyyide tatbik edilmiş, tahsil için devlet cebir kullandığı gibi tediyeyi reddedenler fiilen cezalandırılmışlardır.

En mühim olarak da artık bu tarihi seyir içerisinde zekât vergisine müteallik:

- nisbetler,
- matrah,
- tahsil devreleri,
- teşkilât.

gibi vergi hukuku bakımından ehemmiyet arzeden hususlar ayrıca hâdiseler yoluyla tayin ve tesbit ediliyordu.

Zekâtın bu tarihi seyr içinde arzettiği durumu belirttikten sonra bu verginin mahiyeti, zekâttan ne anlaşıldığı, hangi sahalara teşmil edileceği hususunda kısaca malûmat vererek meselenin daha vazih bir şekil almasına çalışacağız:

Medine'ye Hicretten sonra zekâtın Mekke'de ifa-
de ettiği mânâ olan Allahın emri mucibince mali bir fedakârlık, bir iyilik, gönülden kopan bir sadaka anlayışında bir değişiklik olmamış, bu mânâ ve anlayışa ilâve olarak bedihidir ki, devlet vergisi haline intikal edişinden doğan yeni bazı vasflar eklenmişti. Şurasını bilhassa belirtmeliyiz ki, Medine'de Peygamberin sağlığında zekât vergisi gayet geniş bir anlamdaydı ve ne çeşit kaynakları ne olursa olsun "Müslümanlardan devletin tahsil ettiği her nevi vergiler" mânâsına geliyordu. Esasen Kur'anda zekâtın mahiyetine teferrüatlı olarak temas eden bir âyete rastlanmaz. Orada sadece karz, sadaka, zekât ve hak, nafaka isimleri altında fertler bu vergiyi ödemeye teşvik olunuyorlar ve aksi halde hangi uhrevî ve ilâhî müeyyideye maruz kalacakları gösteriliyordu. Ayrıca Kur'anda bizim bugünkü mevzumuz dışında olan bir konuya da temas ediliyordu ki, bu, devletin topladığı sadakaların, yani zekâtın nerelere sarfedileceği hususudur (K. 9/60). Bu, İslâm

lâmında bütçe konusuna girdiğinden buna dair izahat vermeyeceğiz. İşte bu hale göre zekâtın hangi vergileri içine aldığı, nisbetleri, v.s. İslâm Hukukunun kaynaklarından birini teşkil eden hâdiseler yoluyla tanzim olunmuştur. Bunlara göre:

1) Birikmiş para ve altın, gümüş (iktisabdan itibaren üzerinden bir yıl geçmiş olmak şartıyla % 2 1/2 nisbetinde yılda bir defa olarak tahsil olunur).

2) Ehli hayvan sürüleri (koyun, keçi, deve, sığır gibidir, nisbeti muhtelif hayvan sürülerinde değişmektedir, senevi olarak alınır ve aynıdır).

3) Zirai mahsuller (Hasad mevsiminde tahakkuk eder, nisbeti % 10 dur ki, bu vergiye verilen ad "öşür" dür. Arazinin sulanmış tarzına göre bu nisbet "Nisf-ül-öşür" denen % 5 nisbetine düşebilir, aynen tahsil edilir).

4) Ticari mal stokları üzerinden alınan zekât (Nisbeti % 2,5 tur).

5) Madenlerden elde edilen mallardan (nisbet % 10 dur ki, bu öşür denen nisbete tekabül eder. Medine'de Peygamber Hicri 5. yılda madenlerde bu ölçüler dahilinde zekât tahsil etmiştir).

6) Pazarlara getirilen ticari emtea (gümrük vergisi mahiyetindedir, nisbeti % 2,5 dur).

7) Mecburi içtimai sigortaya iştirak hisseleri (bu husus Medine şehir - devleti anayasasında tanzim edilip gösterilmiştir).

Bunlara ilâve olarak çeşitli hâdiselerde muhtelif zekât mevzularından muhtelif nisbetlerde tahsil edilen vergiler de vardır, fakat biz en ehemmiyetlilerini zikretmekle iktifa ettik. Bütün bu vergilerde ayrı ayrı nisbet ve nisablar vardır. Belli vergilendirme nisabını aşmadıkça o mevzuda muayyen nisbet tatbik edilip; tahakkuk ve tarh amelîyesine girişilemez. K. 2/219 da buna dair işaretler vardır:

"Sana neyi vergi olarak ödeyeceklerini sorarlar, de ki: fazlayı" (arta kalan, bakıye).

İşte Peygamberin Medine'de tekâmül ettirdiği zekât vergisi, tek bir kaynağa istinat eden kısır bir vergi olmayıp, devletin Müslümanlardan olmak kayıtlı ve şartıyla çeşitli mevzularda, çeşitli ve hattâ değişen nisbetlerde, muayyen nisabın haricinde kalan vergi matrahlarından tahakkuk ettirdiği çifte müeyyide (uhrevî ve dünyevî) altında tahsil edilen, bütün olarak devlet gelirlerinin kısmı azamını teşkil eden bir vergi külliyesinden ibarettir.

B. GAYRİ MÜSLİMLERDEN ALINAN VERGİLER:

İslâmında bu zümreden tahsil edilen verginin köklerini zekât vergisinde yaptığımız gibi ilk devirde yani Mekke'de aramak beyhudedir. Ancak şunu söylemeliyiz ki, Medine'de vaz'edilen 47 maddelik anayasanın üç ilâ on birinci maddeleri mucibince Gayri Müslimler de içtimai sigorta mahiyetinde bir teşkilât kuracaklar ve teşekkül edecek olan fona muayyen bir hisseye iştirak edeceklerdi.

Gayri Müslimlerden tahsil edilen vergilere umumî bir nazar atfedecek olursak, bunların ya fethedilen topraklar üzerinde yapılan ziraat neticesi burarlarda ziraatle meşgul olan Gayri Müslimlerden al-

nan ve arazi ile ilgili lâik bir vergi, "harâç" veyahut da fetholunan memleketlerde yaşayan her nevi meslek ve san'at erbabından İslâm devletinin askeri ve hukuki himayesinde olmaları ve bazı mükellefiyetlerden bertaraf edilmeleri mukabili alınan yarı dini vergi "cizye" olmak üzere iki grupta toplandığını görürüz. Bu izahatımızdan da anlaşılacağı üzere bu vergilerin fetihlerle, toprak kazançlarıyla ve devlet hudutlarının Medine cité - éfat'sının "harâm" hudutları haricine çıkmasıyla beraber zuhuru paralel gitmektedir:

1. CIZYE VERGİSİ:

Peygamberin ilk fütûhatı, Medine cité - éfat'sına komşu bulunan ve bunlara da komşu olan civar kabilelerin kalplerini fethetmek suretiyle kendini gösterir. İlk beş yılda giriştiği harpler tamamen tecavüzü defetme gayesine matuftur. Hepsi dışardan günlerce yoldan Medine'ye gelen mütecavizin hudutlarda dudurulmasından ibarettir ve Medine civarında cereyan etmiştir. İşte biz kalplere karşı kazanılan fütûhatla civar kabilelerle akdedilen sülh anlaşmalarını kasdediyoruz. Bugün gayet bol miktarda, olmasa bile, elimizde Peygamberin devlet reisi sıfatıyla akdettiği sulhnamelerin metinleri vardır. İslâm devletinin tekâmül eden harici ve dahili politikası ve bunların mahiyeti bakımından; 1) Mekke'nin fethinden evvel, 2) Mekke'nin fethinden sonra akdedilen olmak üzere iki gurup altında toplanabilecek olan bu sulhnamelerin inceden inceye tetkiki bizi mevzuumuzda hayli aydınlatmaktadır. Şunu derhal söyleyebiliriz ki, ilk senelerde akdedilmiş sulhnamelerde "cizye" şartı hiçbir defasında yer almamaktadır. Daha ilerlemiş ve artık Medine cité - éfat'sının hukuki statüsünü aşmış bir devlet olarak İslâm, Hicri yedinci yılda Hayber bölgesini ve sekizinci yılda Mekke'yi feth'ile sadece siyasi değil ve fakat aynı zamanda askeri kuvvet ve kudretini bütün Arab Yarımadasına ve hattâ harice, komşu İmparatorluklara kabul ettirmiş bulunuyordu. Meselâ Mekke'nin fetih yılı olan Hicri 9. yıldan evvelki devrede Heraklius'a gönderdiği mektupta İslâma dâvet vardır, fakat Tebük seferinden sonra 9 uncu yılda tekrarlanan İslâma dâvet mektubunda olduğu gibi:

" .. Şayet İslâma girmezsen (cizye) öde .. " denmektedir. Mekke'nin fethi hassaten İslâm Devletinde birçok bakımlardan âni değişikliklerin ortaya çıktığı bir merhaledir. İşte biz bu merhaleden sonra akdedilmiş birçok muahedelerde - cizye vergisini sarîh olarak tesbit edebilmekteyiz. Necrân bölgesi Hıristiyanları, Bahreyn Mecûsileri ve sair bölgeler kabileleri ile akdedilen bu sulhnamelerde rastlanan ve müverrihlerin verdikleri sair malûmattan, Peygamberin cizye vergisine müteallik vaz'ettiği esasları çıkarabilmekteyiz. Bunun tafsiline girmeden evvel şunu söyleyelim ki, Kur'anda cizye vergisi âyetleri arasında yer almakta, ancak zekâtta da olduğu gibi teferrüata müteallik hususlar meskût bulunmaktadır (K. 9/29). İşaret kabilinden de olsa, Kur'anda cizyeye müteallik bir tek âyet ve Peygamberin hadisleri ve muahedeleri her ikisi birlikte İslâmda cizye vergisi mevzuatını teşkil eder.

Buna göre cizye:

- a) Gayri Müslimlerden alınır,
  - b) Cizye seçimlik bir hakkın istimali neticesi doğar, şifahi veya yazılı bir teklifle iki şey arz edilir; ya İslâma girmesi veya aksi halde cizye vermesi şıkları teklif olunur,
  - c) Cizye mukabilinde Allahın ve Peygamberinin emân veya zimme dediğimiz emniyet ve teminatı, muhafazası altına alınır. Yani bunlar İslâm devleti içinde hukuki, içtimai, fiili emniyet içine alınıp hayatları, malları, dinleri, mâbedleri, din adamlarının masuniyeti temin olunmaktadır.
  - d) Emân ve zimme teahhüdünü ifa etmekte İslâm devleti âciz kalırsa o senenin cizyesi tahsil olunmaz veya olunmuşsa mükelleflere iade olunur, zimme kalkar,
  - e) Cizye borcu muahede gösterildiği veğhile ya nakdi veya aynı ve bazan da emek olarak ödenir. Bu sonuncuya İslâm devlet memurları seyahatleri esnasında iâşe ve ibatelerini sağlamak misal olarak gösterilebilir.
  - f) Gayri Müslimlerle akdolunacak sulhnamelerde cizye tesbit edilirken veya harp yoluyla işgal edilmiş bir ülkede cizye vergisi vaz'edilirken mükelleflerin ödeme takatleri göz önünde tutulur,
  - g) Cizye vergisi azamî miktarı, Peygamber devrindeki bir dinarı veya on dirahmiyi aşmamaktadır,
  - h) Kadınlar, çocuklar, bir meslek veya san'at icra edemeyecek kadar ihtiyarlanmış olanlar cizye ödemekten beridirler (K. 9/29).
  - i) Mükellefler İslâmî kabul etmekte bu vergiden beri tutulurlar. Haklarda ve vecibelerde Müsümanlarla müsavi addolunurlar,
  - j) Mükellef İslâm Ordusunda asker olarak vazife görürse o seneki cizye vergisi borcundan affedilir,
  - k) Gerek Kur'anda cizyeye müteallik âyet ve gerekse hadislerin sahip olduğu elâstikiyet sebebiyle İslâm devleti cizye mükelleflerini bu borçtan beri tutmak veya yeni mükellef grupları tesbit etmek hususunda geniş bir takdir selâhiyetini haizdir,
  - l) Mükellefin ödemekle mükellef olduğu cizye, daha sonra tek taraflı olarak arttırılmak şeklinde değiştirilemez,
  - m) Bu vergi mahalli şefler tarafından toplanır ve âmil denen merkezden gönderilmiş vergi memurlarına teslim edilir. Bunlar da tahsil edilen bu vergileri merkeze naklederler,
  - n) Zimmî denen bu mükellefler:
    1. Müslüman olmakla,
    2. Dâr-ül-Harb'a kaçmakla,
    3. İslâm Devletine karşı savaşmakla,
    4. Sulhnameyi ihlâl etmekle,
 sahibi buldukları zimme haklarını kaybederler.
  - o) Bu vergi yılda bir def'a olmak üzere tahsil edilir (Bazan kolaylık sağlamak için iki taksitte tahsil edildiği haller de vardır.)
- İşte genel vasıfları bu şekilde tebellür etmiş olan cizye vergisi ve mefhumu da ileriki devirlerde dört halife ve Emeviler devrinde bazı hususlarda az

çok farklı olarak devam etmiş ve nihai tekevvününe ulaşmıştır.

2. HARÂÇ:

Harâç vergisi muayyen araziden alınan arazi ile ilgili bir vergidir. Biz gördük ki Müslümanlardan alınan arazi ile ilgili vergi "öşür" adı altında zekât mefhumunun içine girmektedir. Buna mukabil Gayri Müslimlerden de arazi vergisi, zekât vergisi mefhumu haricinde, "harâç" adı altında tahsil edilmektedir ki, vergi nisbetlerinde de bir farklılık mevcuttur.

Harâç vergisinin menşei değişik bir isim altında da olsa (cizyet-ül-arz) Peygamberin sağlığı sıralarına kadar çıkmaktadır. Bu vergi daha ziyade Halife Ömer devrinde inkışaf etmiş ve büsbütün tekevvün etmiş olduğu elimizdeki tarihi vesikalardan da sarâhaten anlaşılmaktadır. Cizye vergisinde olduğu gibi bu vergi de ancak bir devlet haline inkılâp etmiş bir camia olarak, İslâmın Gayri Müslimlere tâbi - metbu münasebetine giriştiği devir olan Medine safhasında ortaya çıkmış ve İslâm Devletinin fethettiği toprakların artmasıyla da bu vergi belirli şekline bürünmüştür.

Durum her ne kadar münakaşa götürür ise de, Peygamberin Hayber havalisi ve civar bölgeleri vâdi-ül-Kurâ, Fedek Hicri yedinci yılda fethedildiği vakit buraların Gayri Müslim ahalisi ile senelik mahsulün % 50 sini İslâm Devletine ödemeleri üzerinde bir yazılı anlaşmaya vardığını biliyoruz. Bu tarihi vak'anın teferruatına incek olursak bu bölge mahsulünün % 50 sini tahsil etmenin vergi mahiyetinde sayılıp sayılmıyacağı ayrıca münakaşa konusu olabilir. Ancak biz şunu söyleyeceğiz ki, bu münasebetin bir kere Gayri Müslimlerle oluşu, tahsilâtın arazi mahsullerine ait bulunuşu (K. 59/7 - 10) a göre bu nevi araziden gelen gelirlerin sarf yerlerinin gösterilişi gibi yönlerden, bunun sonraki senelerde büsbütün ve harâç ismi altında tekâmül etmiş olan verginin ilk tatbikatı, âdeta temeli sayılması gerektiği kanaatindeyiz. Bizi bu kanaatimizde destekleyen delillerden biri, Halife Ömerin Irak arazisi fethedildiği sırada bu toprakları fetheden ordu mensubları arasında taksim edilmeyip, eski sahiplerinin elinde bırakılması ve bu araziden gelecek harâç şeklinde gelirlerin bütün Müslümanların istifadesine arz veya muayyen şekilde tevzi edilmesi şeklindeki içtihadında ileri sürdüğü esbabı mucibedir. Bu da, Peygamberin anlattığımız tarzda Hayber ve civar bölgelerde gösterdiği tatbikattır. Onun bu re'yini Medine'de istişari meclis ittifakla kabul etmiş ve bu suretle de durum icmâ ile sabit bir hale gelmiştir.

Hicri yedinci yıla isabet eden Hayber tatbikatı müstesna, elimizde maalesef bu verginin Peygamber zamanında, devrelerini ve nisbetlerini tahsil, arz ve usullerini gösteren teferruatlı vesikalar mevcut değildir. Ancak hicri ilk on yılın son senelerinde kaleme alınmış sulhname veya sair idari mektuplarda, Peygamberin Gayri Müslimlerden de arazi vergisi aldığını gösteren ima veya sarîh ibarelere rastlamaktayız. Meselâ bugün el-Hasâ adı ile anılan Bahreyn

bölgesine devlet başkanı sıfatıyla, mahalli vali Munzir İbn Sâvâ'ya gönderdiği bu resmî mektupda şöyle demektedir:

"Sana vergi memuru ve elçi olarak Kudâme ve Ebû Hureyre'yi gönderiyorum. Onlara arazi vergisi (Cizyet'ül-arz) olarak senin tahsil etmiş olduğun vergileri teslim et. Selâm olsun."

Bu vesikanın münderecati da bizim fikrimizde yani Peygamber devrinde bu verginin temelleri atıldığı hususunda te'yit etmektedir.

Dediğimiz gibi harâç vergisinin geliş ve tekemmülünün daha çok fetihlerin baş döndürücü bir sür'atle ilerlediği "Dört Halife" zamanına ve bilhassa uzun bir müddet hilâfet makamında kalmış olan Ömer devrine isabet etmektedir. Halife Ömer bilhassa Gayri Müslimlerden gelen vergilerin tahakkuk ve tahsili ile ilgili işler ve keza bu nevi devlet gelirlerinin sarf yerlerini tesbit ve halletmek için meydana getirdiği meşhur "Divân" teşkilâtı ile temayüz eder. Bu teşkilâtın işlerini tedvir için, Gayri Müslim mütehasıslar kullanılmasında da beis görmemiştir.

Peygamberden sonra iki sene halife olarak kısa bir müddet vazife görmüş olan Ebû Bekir mesaisini daha ziyade dahili ve kısmen de harici müşküllerin halli cihetine teksif etmiş bulunuyordu. Halife Ömer ise 13 ve 23. Hicri yıllara isabet eden uzun hilâfet müddeti esnasında devletin gerek hukuken sağlam esaslara bağlanışında ve gerekse askerî muvaffakiyetleri hususunda epey şey yapmaya fırsat bulabilmiştir.

Halife Ömer'in harâç vergisinin bu şekilde kendisi ve Medine istişari meclisinin de yardımıyla geliştirip tedvin etmesinde iki şey müessir olmuştur:

1. Kur'anda doğrudan doğruya arazi vergisi mahiyetinde harâca dair bir verginin tanzim edilmiş olması,

2. Peygamberin bu husustaki tatbikatındaki büyük boşluk.

Filvakî Kur'anda, Gayri Müslim diyarlar'dan gelen muhtelif gelirlere K.59/6-10 da "fey'" tâbiri altında temas edilmekte ve bunların sarf şekli sarîh olarak gösterilmektedir. Fey' mefhumu içine giren gelirlerin neveleri hayli münakaşalı olmakla beraber biz, Peygamberin tatbikatını nazarı itibara alarak bu mefhumu fetihler dolayısıyla arızı ve tesadüfi olarak elde edilen sair gelirlerden başka vergi olarak Gayri Müslimlerden alınan başta cizye, harâç gümrük vergilerini de ithal edebilmekteyiz. Son olarak umumî bir müşahademi dikkat nazarınıza arz edip sözüme son vermek istiyorum:

Cizye vergisinin müteferri ahkâmı Peygamberin tatbikatından kolaylıkla çıkarılabilirse de, kendisinin harâç vergisine dair tatbikatı pek az ve müphem bir haldedir. Bu hususta, tanzim bakımından büyük bir boşluk vardır. İşte fetihlerin geniş bir sahaya yayılması ve buralarda yaşayan Gayri Müslimlerle girişilen temas, bu arazilerden alınan vergi meselelerinde bazı kararlar almaya halife'yi zorluyordu. Evveliminde sünnet ve hadis şeklindeki hukuk kaynaklarındaki boşluk sebebiyle Halife Ömer, yine hadi-

sin kendine verdiği selâhiyetten hareketle yani 1°. Kur'an, 2°. Hadiste sarîh hükümler bulunmaması sebebiyle, harâç vergisi sahasında geniş içtihadlarda bulunmuş ve bu vergi ahkâmının tekevvününde bu suretle önemli bir rol oynamıştır.

İkinci olarak bu harâç vergisi mevzuu altında rastlanan boşluğu doldurmak gayesiyle hukuk metodolojisi bakımından hayli enteresan bir içtihadta bulunmuş ve İslâm mevzuatıyla çatışmadığını görünce Sâsânîlerin aynı asırda girişmiş oldukları arazi vergisine dair islâhâtı ve meydana getirdikleri buna dair mevzuatı bazı tadilât ve islahata da tâbî tutarak bilhassa vergi teşkilâtı sahasında benimsemiş ve İslâm Hukukunda mevcut bazı boşlukların doldurulmasında, şayet İslâm hukuku ile çatışmıyorsa bu yabancı hukuk hareketinden istifade etmiştir. Sâsânîlerin bu vergi mevzuatı Irak arazisinden hassaten Sevâd isimli geniş verimli bölgeden tahsil edilecek arazi vergisini tanzim etmekteydi. Bu suretle bir yabancı mevzuat İslâm müdevvenatı çerçevesine muaddel bir halde de olsa dahil olmuş ve infaz edilebilme kabiliyetini kazanmış oluyordu.

Teknik tâbiriyle "usul'ül-fıkh" a yani İslâm Hukuk Metodolojisine göre, hukukî bir vak'a fiilen or-

taya çıkıp bunu hal için gerekli kaideye olan ihtiyaç zaruret haline gelmedikçe sırf nazari olarak hukukçular farazî bir meseleyi esaslara göre halledemezler; kanun vazû da İslâm'da aynen hareket etmiş ve hukukî vak'alar zuhur ettikçe bunları tanzim edici kaideler vaz'etmiştir. Kur'an ve Hadis yolu Peygamberin vefatıyla kapanınca ihtilâflar, hukukî durumlar selâhiyetlilerin içtihadlarıyla halledilir oldu. Müctehitler işte bu yetkilerini kullanırlarken daima Kur'an ve Hadiste kaide araştırırlar, bulamazlarsa iki kaynakla çatışmayan bütün vasıtalara baş vururlardı. Bunlar kendi şahsî re'yleri (yani içtihad), kıyas, örf ve âdet, yabancı mevzuat, muahedeler gibi gruplarda toplanır.

İşte İslâm hukuku izah edilen bu vasfı dolayısıyla dar kâhplardan kurtulmanın yolunu bulmuş, bu alıcılık ve kaide yaratma vasfı, nihayet bu elâstikiyeti dolayısıyla daha sonraki asırlarda en yüksek mükemmelliğine ulaşmıştır. Pasifikten Atlas Okyanusuna kadar uzayan ülkelerde benimsenmiş ve buralardaki eski mevzuatla sert ihtilâflara düşmeden kısa zamanda onların yerini almasını bilmiştir.

SORUNUZ SORALIM

İLÂHİYAT - TASAVVUF - TARİH - MAARİF -
HUKUK - İKTİSAT - PSIKOLOJİ - SOSYOLOJİ -
EDEBİYAT - TIB - SAN'AT...

Mevzularında Soracağınız Sualleri

İSLÂM MEDENİYETİ MEGMUASI

"Sorunuz... Söyleyelim..." sahifesinde en selâhiyetli şahısların kaleminden size ulaştıracaktır. Suallerinizi, İslâm Medeniyeti Mecmuası "Sorunuz... Söyleyelim..." sahifesi.

Nuruosmaniye Caddesi No: 82-1 Cağaloğlu —
İSTANBUL adresine yollayınız.